

KAZANIA

ks. Aleksandra Jełowickiego

IZABELA KĘPKA

KAZANIA

ks. Aleksandra Jełowickiego

JĘZYKOWE KONCEPTUALIZACJE
ŚWIATA WARTOŚCI

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2023

Recenzent
dr hab. Renata Bizior, prof. UJD

Redaktor Wydawnictwa
Aneta Lica

Proofreading streszczenia angielskiego
Piotr Styk

Proofreading streszczenia francuskiego
Gilles Quentel

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Fotografia na okładce
Aleksander Jełowicki, oryginał fotografii ok. 1873 r., odbitka ok. 1920 r.
(Wikimedia Commons)

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków Instytutu Filologii Polskiej Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Gdańskiego oraz Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-599-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Pamięci moich Rodziców

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Ksiądz Aleksander Jełowicki – życie, spuścizna, kontekst kulturowy	13
1.1. Życie Aleksandra Jełowickiego	13
1.2. Spuścizna duchowa ks. Aleksandra Jełowickiego	21
1.3. Stan badań nad życiem i dziełem ks. Aleksandra Jełowickiego	27
1.4. Stan badań nad językowym aspektem XIX-wiecznego kaznodziejstwa	28
1.5. Charakterystyka materiału badawczego	31
Rozdział 2	
Pytanie o cel i metodę	35
Rozdział 3	
Kategorie uczestników komunikacji w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego	45
3.1. Nadawca	45
3.1.1. Nadawca wyrażony czasownikiem w 1 os. l. poj. lub zaimkiem osobowym „ja”	46
3.1.2. Nadawca wyrażony czasownikiem w 1 os. l. mn., zaimkiem osobowym „my” lub zaimkiem dzierżawczym „nasz”	50
3.2. Odbiorca	62
3.2.1. Formy adresatywne	63
3.2.2. Językowe uobecnienie odbiorcy	67
Rozdział 4	
W kręgu analiz aksjologicznych	73
4.1. Główne wartości	76
4.1.1. Ojczyzna	76
4.1.2. Naród	90
4.2. Pozostałe wartości pozytywne	101
4.2.1. Miłość Boża	102
4.2.2. Wiara	107

4.2.3. Kościół	111
4.2.4. Męczeństwo/cierpienie	114
4.2.5. Cnoty	117
4.3. Wartości negatywne (antywartości)	125
4.3.1. Zbytek	126
4.3.2. Brak miłości (niemiłość)	128
4.3.3. Rozwiążłość	129
4.3.4. Pycha	134
4.3.5. Inne grzechy	137
Zakończenie	141
Elementy językowej kreacji w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego	141
Konceptualizacje świata wartości zawartych w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego	144
Ojczyzna i naród w konceptualizacjach ks. Hieronima Kajsiwicza i ks. Aleksandra Jełowickiego	151
Bibliografia	153
Wykaz skrótów	163
Summary	165
Résumé	167
Indeks autorów prac cytowanych	169

Wstęp

Niniejsza monografia jest drugą, którą poświęcam badaniu języka przepowiadania kaznodziei Wielkiej Emigracji w Paryżu, powstańca listopadowego i zmartwychwstańca. Poprzednia dotyczyła nauczania ks. Hieronima Kajsiwicza (Kępką 2011). Celem tej książki jest językowa analiza świata wartości zawartych w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego, pierwszego rektora Polskiej Misji Katolickiej (PMK) w Paryżu.

Autor kazań to postać ważna dla emigrantów, którzy przybyli do Paryża po klęsce powstania listopadowego. Sam Aleksander był naczelnikiem powstania na powiat hajsyński, a po jego klęsce posłem na sejm z tego regionu. Wraz z wieloma uczestnikami walk wyjechał do Paryża, gdzie działał na rzecz szybkiego wyzwolenia Polski. Był też koneserem i mecenasem sztuki, wydawcą dzieł najważniejszych polskich romantyków, przyjacielem twórców. Po uzyskaniu święceń kapłańskich i wstąpieniu do zgromadzenia zmartwychwstańców został pierwszym rektorem PMK utworzonej wówczas w Paryżu. Jako kapłan Wielkiej Emigracji działał na rzecz rozwoju duszpasterstwa polskiego. Przyczynił się do przekazania Polakom kościoła Notre-Dame de l'Assomption w Paryżu, okazałej świątyni, która do dziś jest najważniejszym polskim kościołem w stolicy Francji. To właśnie tam ks. Jełowicki sprawował liturgię i wygłaszał kazania i mowy do wiernych, którzy licznie gromadzili się na nabożeństwach. Tematyką kazań były najczęściej wspomnienia świętych patronów Polski. Ich historie stanowiły jednak tło dla opisywania aktualnej sytuacji narodu polskiego, pokazywania pięknej i świętej historii Polski, a także przyczyny jej upadku. To właśnie ojczyzna i naród stały się dwoma głównymi filarami kaznodziejstwa ks. Jełowickiego. Dlatego też to właśnie one są najważniejszymi elementami, wokół których skupia się analiza przepowiadania zawarta w książce. Językowe konceptualizacje narodu i ojczyzny,

a także językowa analiza świata wartości prezentowana przez kaznodzieję ma pokazać, w jaki sposób język mówcy przyczynił się do wykreowania świata, który przedstawiał swoim słuchaczom. Analiza gatunku dyskursywnego, jakim jest kazanie, nie może się obejść bez opisanie sposobów uobecniania w tekstach nadawcy i odbiorcy. Ich konceptualizacje i wzajemne relacje są najważniejsze dla stworzenia właściwej dla konkretnej nauki sytuacji komunikacyjnej, opartej bądź to na budowaniu wspólnoty, bądź też na relacjach różnicujących kaznodziejskie „ja” i odbiorcze „ty”/„wy”, pozwalające stworzyć warunki sprzyjające pouczeniu, a nawet ganieniu postawy odbiorców.

Analiza pragmatyczna związana z ukazaniem sytuacji komunikacyjnej, a także przedstawienie językowych kreacji, konceptualizacji najważniejszych dla kaznodziei wartości to najważniejsze, najciekawsze i wreszcie niezbędne elementy służące scharakteryzowaniu sposobu wprowadzania nauki kaznodziejskiej. W monografii został pominięty aspekt genologiczny badanych tekstów. Należy bowiem uznać, że ich struktura jest jednorodna ze względu na jeden gatunek przepowiadania, będący przedmiotem niniejszych analiz. Kazania XIX-wieczne były jeszcze mocno osadzone w tradycyjnym ujęciu gatunku (Kępka 2011: 29–38; Bizior 2018: 73–110), a ewentualne drobne odstępstwa od wzorca kanonicznego gatunku nie mają wpływu na prowadzone analizy pragmatyczno-aksjologiczne.

Analizy zostały przeprowadzone na materiale wyekscerpowanym ze zbioru 24 tekstów pt. *Kazania na święta patronów polskich i na rocznice narodowe*, wydane w 1912 r. we Lwowie nakładem Księgarni Gubrynowicza i Syna przez stryjecznego wnuka pierwszego rektora PMK w Paryżu, ks. dra Eustachego Jełowickiego.

Należy wyraźnie podkreślić, że praca ma charakter empiryczny, ponieważ to właśnie ilustrowanie strategii językowych wykorzystywanych przez mówcę bogatym zbiorem przykładów wyekscerpowanych z tekstów pozwala najlepiej scharakteryzować, jak za pomocą języka kaznodzieja przedstawił własną wizję świata, oglądanego – ze względu na status mówcy – zarówno z punktu widzenia *sacrum*, jak i *profanum*.

Książka składa się z czterech zasadniczych rozdziałów. Dwa pierwsze mają charakter teoretyczny, kolejne są zbiorem analiz językowych przedstawionych na materiale wyekscerpowanym z kazań. Rozdział 1 jest poświęcony życiu i spuściźnie ks. Aleksandra Jełowickiego, mowa tu także o kontekście społeczno-kulturowym działalności pierwszego rektora PMK w Paryżu oraz

stanie badań nad jego dziełem i językiem XIX-wiecznego kaznodziejstwa w ogóle. Rozdział 2 zawiera rozstrzygnięcia metodologiczne uznane za najlepsze dla wybranego celu badań. W rozdziale 3 znalazły się analizy związane z dyskursywnym charakterem gatunku, dotyczące określenia kategorii uczestników komunikacji, polegające na opisie nierzadko skomplikowanych relacji nadawczo-odbiorczych występujących w tekstach. Wreszcie w rozdziale 4 znalazły się analizy aksjologiczne związane z najważniejszym dla kaznodziei zbiorem wartości, przede wszystkim z konceptualizacją ojczyzny i narodu, dalej także z innymi wartościami, które ks. Jełowicki uznał za najważniejsze. W zakończeniu zostały opisane konceptualizacje poszczególnych wartości, a także środki językowe, które posłużyły kaznodziei do przedstawienia własnej wizji świata. W ostatniej części znalazło się także krótkie porównanie językowych sposobów konceptualizacji ojczyzny i narodu występujących w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego i ks. Hieronima Kajsiewicza: dwóch powstańców, emigrantów i zmartwychwstańców, którzy zwracali się do tych samych odbiorców, przekazując naukę płynącą z perspektywy *sacrum*, jednak – co ciekawe – wymowa ich przepowiadania nie jest taka sama.